

Frem fra Gjemselen

ANAXIMANDER¹

Av Atle Sperre Hermansen

¹ Anaximander var fra Milet i Jonia (*Miletus in Ionia*) i Lilleasia, nåværende Tyrkia (middehavskysten), og levde omtrent fra 610 til 546 f.kr.^{A&Ω}. Anaximander var en all-round vitenskaper^a (eller proto-vitenskaper); i tillegg til å skrive en naturfilosofisk avhandling, som denne artikkelen skal omtale, konstruerte han en *gnomon*, et primitivt solur, han var den første til å tegne et kart^b over «den bebodde delen» av verden, og skal også ha konstruert en modell av himmellegemene. Thales ble regnet som en av de syv vise og bisto det politiske styret i Miletus med råd, og da Thales' og Anaximanders aktiviteter etter hvert ble sammenfallende, er sannsynligheten stor for at Anaximander dermed også var involvert i styret av bystaten og andre politiske anliggender. I flg. Aelian^c var Anaximander leder for en milesisk koloni i Apollinia ved svartehavskysten (i dag Sozopol i Bulgaria), noe som kan indikere at han var en ledende borger i Milet^d.

^{A&Ω} For den som ikke syntes slike tallrekker i seg selv er ekstremt opplysende og kunne ønske seg et større bilde av den historiske sammenhengen, kan muligens og forhåpentligvis de følgende opplysningene være til en viss hjelp [eller, m.a.o., **høyst frivillig fotnote**, derav sitt eget fotnotesystem [om nå en instansiering teller som «system»]]:

Frem til rundt år 2000 f.kr var europeerne i den yngre steinalderen (den neolittiske periode), hvor overgangen fra jeger- og samlersamfunn til jordbruk og husdyrhold fant sted. Nær-Østen (som grovt sett tilsvarer dagens Midt-Østen) hadde nådd sin neolittiske alder to tusen år før Europa, og omkring 4000 f.kr. var Nær-Østen på vei inn i bronsealderen. Rundt år 3000 f.kr. kom skrittet fra kultur til sivilisasjon i Nær-Østen; i slettelandene rundt Nilen (Egypt), Eufrat og Tigris (Assyria og Mesopotamia) oppsto den fororientalske sivilisasjonen (ca 3000 – 1400 f.kr.). Denne spredde seg til den østlige delen av Egeerhavet, Syria, Indusdalen, og til Kreta omkring 2000 f.kr., hvor den minoiske sivilisasjonen ble Europas første sådanne. Europeere lærte seg å smelte og forme metall omkring 2000 f.kr. og bronsealderen startet. Etter 2000 f.kr. begynte nye folkeslag, som snakket indoeuropeiske språk, å vandre inn i Europa. Et av disse folkene, grekerne, kom til kystene av Egeerhavet omkring 1900 f.kr, hvor de utkonkurrerte den eldre kretiske sivilisasjonen. Sivilisasjonen spredde seg fra Kreta til det greske fastlandet omkring 1600 f.kr., og en avart av det alfabet som ble brukt på Kreta (Lineær A) ble innført på Mykene på Peloponnes i Hellas (Lineær B). Grekerne hadde bosatt så godt som hele det greske området omkring 1300 f.kr. Sivilisasjonen på Kreta gikk under ca 1200 f.kr., dels pga. naturkatastrofer og store folkevandringer. En mørketid fulgte, hvor palassivilisasjonen forsvant og alfabetet ble glemt. Nye bølger av greske innvandrere kom nordfra etter omkring 1150 f.kr., og det var flere århundrer med konflikt og uro (for eksempel fant slaget om Troja sted omtrent 1270 f.kr.) før en viss stabilitet fant sted og sivilisasjonen ble gjenopprettet omkring 800 f.kr. Da starter arkaisk tid (800 – 500 f.kr.). Et viktig steg i denne prosessen var at grekerne hadde lært å frembringe jern, og dermed startet jernalderen omkring år 1000 f.kr. Grekerne begynte å etablere polis, handelen tok seg opp, kontakten med andre folkeslag var igjen mulig, og det vest-semittiske fønikiske alfabetet ble tilpasset gresk språk og overtatt ca. 770 – 750 f.kr, etter at regelmessig kommersiell kontakt hadde blitt etablert. Bruken av alfabetet ser ikke ut til å ha blitt vanlig i noe gresk territorium før omtrent rundt 700 f.kr.; det ble muligens bare brukt i handel før poesien fikk sin nedskrevne form med Homer (ca <750 f.kr.) og Hesiod (ca. 700 f.kr.). De greske folkene hadde stor skaperkraft og absorberte kunnskap fra fjerne og nære naboer, bl.a., matematisk og astronomisk kunnskap, alfabetet og skrivekunsten, urban sivilisasjon, teogonisk og kosmogonisk spekulasjon, imaginasjonsstimulerende kontakt med eldre kulturer, medisin, kunst- og håndverksformer, samtidig som de økte kunnskapsmengden ved å legge til sine egne forbedringer til alt de lærte.

I Anaximanders levetid var Roma blitt grunnlagt (753 f.kr.), men ikke den romerske republikken (509 f.kr). Kartago var et par hundre år gammel (grunnlagt 814 f.kr) og hadde fortsatt rundt 500 år igjen av sin levetid (ødelagt 146 f.kr.). Den første olympiaden var blitt avholdt for omtrent 160 år siden (776 f.kr.) [Anaximander ble født i det tredje året av den 42. olympiade], det var etablert greske kolonier i Sør-Italia og på Sicilia (ca. 750-700 f.kr.), figurative dekorasjoner på keramikk var blitt utviklet (også dette ca 750 f.kr.), poeten Sappho var aktiv, og de tidligste doriske templene (Olympia, Korint, Syrakus, Korkyra, Selinús) samt de tidligste Joniske templene (Jonia, Efesos) ble opprettet. På denne tiden begynte lover å bli nedtegnet; i Athen nedsatte Draco lover 621 f.kr. og Solon foretok lovreformer i 593 f.kr. Det vokste frem en bystat-ethos; politiske og sosiale endringer frembrakte et urbant samfunn hvor lojalitet til tradisjonelle høvdinge, klan og familie ble erstattet med lojalitet til borgerfellesskapet eller en bestemt klasse borgere. Den relativt like distribusjonen av rikdom var knyttet til politisk likhet. Rasjonalisering, standardisering og publisering av lover ble en betydningsfull faktor i den politiske utviklingen. Kongelige familier mistet sin politiske makt i det 8. århundre til adelsfamilier, og i de neste to århundrene ble aristokratens makt igjen erodert av økningen i merkantilisme, merkantilisk rikdom og bruken av hoplitter i kamp. Dette ga makt til det økende antallet rike borgere utenfor aristokratiet. Borgerne som hadde råd til den tunge bronserustningen som hoplitterne brukte, skaffet seg politisk makt gjennom å støtte en tyrann i hans statskupp og hans etterfølgende styre, hvor han

Diogenes Laertius² skriver i *Lives of the eminent philosophers*³ at filosofien har to opphavsmenn: Anaximander og Pythagoras. For oss er dette et noe oppsiktsvekkende utsagn. For det første fordi Pythagorismen lenge ble ansett som en av de ledende filosofiske skolene i førsokratisk filosofi, men på midten av det 20. århundre ble det bevist at det ikke var mulig å med sikkerhet knytte en filosofisk lære til Pythagoras, eller å påvise noen helhetlig pytagoreisk doktrine i antikken⁴. For det andre fordi vi er vant til å høre at Thales⁵ var filosofiens opphavsmann⁶ og at Anaximander var hans elev, i en fortellingstradisjon som stammer fra Aristoteles. Når så Diogenes i neste linje skriver at Anaximander var Thales' elev⁷, blir det tydelig at han har valgt å ikke regne Thales som filosof (snarere enn at han mangler kjennskap til ham). Grunnene til det kan vi bare spekulere i. Den ærer sin lærer dårlig, den som forblir elev, skriver Nietzsche. Men i dette tilfellet har kanskje eleven gjort for stor ære på sin lærer og kollega⁸, ved å utklassere ham fra den klasse han selv etablerte.

Anaximander arvet de grunnleggende problemstillingene fra Thales, og videreutviklet disse til en enhetlig redegjørelse

trengte deres støtte. Eldre, kongelige eller aristokratiske regimer hadde uskrevne lover og ble administrert i henhold til nedarvet tradisjon. Denne lovgivningen var ute av stand til å møte behovene til handelsmennene (som trengte definitive og sofistikerte regler angående eiendom og kontrakter), og ga ubegrenset makt til herskerne. Nedskrevne lover var ikke globalt sett nytt; det som var nytt var at disse lovene ikke ble påtvunget ovenfra. De var uttrykket for den politiske vilje til en betydelig del av borgerne, og må ha hatt borgerflertallets tilslutning. Samfunnet ble regulert av valgte, upartiske regler, og de kunne bli diskutert og endret med flertallets tilslutning. En debatt mellom likemenn, på agoraen eller domstolene, må ha appellert til generelle, upartiske prinsipper om lov og fornuft. Ideen om et «rasjonelt argument» begynte å utvikle seg.

Kilder: (Taylor, C. C. W. 2003: xiv-xv); (Brunschwig, J., Lloyd, G. E. R. and Pellegrin, P. 2000, 999); (Torkelsen, A. 2004); (Ostler, N. 2006, 267-268); (Hussey, E. 1972, 2-15); (Sansone, D. 2009, 106-113); (Palmer, R. R. and Colton, J. 1995, 11-13); (Schreiner, J. H. 1996, 11-16).

² Begrepet er ment som en kjønnsnøytral versjon av «vitenskapsmann» og dessuten en ganske grei og direkte forklaring på hva en forsker faktisk gjør: skaper viten. Hva angår potensiell sammenblanding med den ubestemte flertallsformen av «vitenskap», henvises, som ellers ved potensiell leksikal forvirring, til kontekst og atter kontekst.

³ Dog et svært enkelt og skjematisk kart: Herodot (ca. 484-425 f.kr.) kommenterer de kartene som var tilgjengelige for ham, som var Anaximanders kart eller forbedringer av dette; han syntes de var komiske og stiliserte; verdenshavet Okeanos omkranset verden i en perfekt sirkel, og Europa og Asia var like store (KRS 2004:105, § 100). Om Anaximander skulle ha tegnet et slikt kart, virker det sannsynlig (for ikke å si at *noe annet* ville være direkte *usannsynlig*) at et slikt kart ville være nettopp stilisert, konstruert av perfekte matematiske figurer og geometrisk balanse: Hensynet til og fokuset på matematiske relasjoner og balanse veier tungt i alle Anaximanders naturalistiske forklaringer.

⁴ Egentlig navn Claudius Aelianus, (ca. 175 - 235 e.kr.), romersk forfatter og retoriker, skrev bl.a. om naturhistorie og om greske filosofer, på gresk. Bøkene hans inneholder en blanding av fakta og myter* og han er derfor ikke veldig troverdig.

*som, for eksempel, litt om drager: «The land of Ethiopia has a good neighbour which it is to be envied, in that bathing-place of the gods which Homer sings of as Ocean. Now that land is the mother of the size of the largest dragons; for they have grown there to over three hundred feet. And they have no name by which they are called from birth, but style themse lves, elephant-slayers; and these dragons fight up to extreme old age.» *Wonders of the animal world*; concerning dragons: <http://www.wayward.com/animal.htm#DRAGON>, sjekket 26.03.09.

⁵ Iflg. Wikipedia: <http://en.wikipedia.org/wiki/Anaximander>, sjekket 26.03.09.

⁶ Levde i det 3. århundre e.kr., vi vet ingenting om livet hans. Han skrev til dels trivielle biografier om greske filosofer på gresk.

⁷ *Lives of the eminent philosophers*, 3.24, 15

⁸ Pythagoras var snarere en religiøs og politisk leder, og mye av det filosofiske materialet som tradisjonelt er tilskrevet ham, viser seg å stamme fra Philolaus (ca 480 – 385 f.kr.) (Curd, P. and Graham, D. W. 2008:19).

⁹ For den som måtte ha glemt det: Thales kom også fra Milet og levde i det 7. og 6. århundre f.kr. (ca. 624 – 546 f.kr), han forutså en solformørkelse i år 585 f.kr. (som skal ha funnet sted den 28. mai iflg Sansone (2009:107)) og dette årstallet kan derfor knyttes til ham (eller omvendt, da). Spørsmålet Thales stilte seg var, ifølge Aristoteles, *Hvor kommer alt fra?* (kanskje også *Hva er egentlig alt?*) Det som gjør Thales sivilisatorisk og historisk enstående er at han forsøkte å besvare dette spørsmålet gjennom å studere den materielle verden i seg selv (selv om dette innebærer å anerkjenne flere krefter og fenomener enn de vi i dag vil knytte til «det materielle», ettersom Thales *et al.* så på naturen/materie som, på noe vis, levende, selvbevegende og i stand til å forårsake endring) og finne materielle forklaringer der, å søke stoffets forklaring i stoffet selv og unngå den tradisjonelle antropomorferingen av kreftene i eller bak verden. Thales innleder dermed en proto-vitenskapelig æra som er av voldsom sivilisatorisk/historisk/metodologisk/ontologisk/epistemologisk/ etc. betydning.

¹⁰ Om enn bare opphavsmann til «denne typen filosofi», den såkalte naturfilosofien (Aristoteles 1984, *Metaphysics* A3: 983b6, min utheving). Denne typen filosofi gis ikke noe nærmere definisjon; Aristoteles kaller dem som driver med den for *physiologoi*, av *physis*, natur, og *logos*, redegjørelse; den standardiserte norske oversettelsen er *naturfilosofer* og dermed selve aktiviteten *naturfilosofi*.

¹¹ Og dessuten at Pythagoras var elev av Pherecydes fra Syros (6. århundre f.kr): som i følge tradisjonen er den aller første som skal ha skrevet i prosa (fremfor poesi). Boken han skrev het kanskje *Theogonia* («gudenes skapelse») (eller *Heptamychos* eller *Theocrasia*), og i denne oppgave han vann som den første årsak og kalte det kaos; han utgjør dermed et slags overgangsledd mellom Hesiod (som skrev *Theogonien*) og Thales/Anaximander, mellom *mythos* og *logos* (Kirk, Raven, Schofield 2004:50-71). **NB:** heretter vil jeg referere til Kirk, Raven, Schofield som **KRS**, i henhold til standard antikkfilosofisk kuttyme. Merk at KRS 2004:xx referer til sidenummer, mens KRS xxx referer til fragment.

¹² Forholder mellom Thales og Anaximander blitt definert av senere filosofihistorikere, hvis metode var å sette sine forgjengere inn i skjematisk «skoler». Aristoteles og hans elev og etterfølger som leder av Lykeion, Theofrastos (ca. 371 – 287 f.kr.), er opphavet til så godt som all informasjon vi har om førsokratikerne i dag, og det var sistnevnte som konstruerte «skoler» med skjematisk opptegnelser av lærer og elev for å ordne og sortere de forskjellige førsokratikerne (KRS 2004:101-102). Anaximander var sannsynligvis bare 14 år yngre enn Thales, og omtales i de senantikke kildene som «venn», «kollega», «medborger», «bektning», «bektning» av Thales, i tillegg til å kalles «elev». Vi vet med andre ord ikke i hvilken grad disse to filosofene var preget av lærer og elev-forhold, eller om de var mer likestilte.

om verden og dens bestanddeler. Denne redegjørelsen ble formulert i en bok skrevet på prosaform, en av de første prosaskrifter overhodet⁹. Boken ble senere gitt navnet *Om naturen*, *Peri fyseus*; hva Anaximander selv kalte den, vet vi ikke¹⁰. Boken representerer det første forsøket på å redegjøre for alt innenfor menneskets erfaringsverden¹¹ gjennom bruk av rasjonalitet, undersøkelse av tingene selv og reduktiv metode. Gjennom dette utformer Anaximander teser innenfor en rekke forskjellige proto-disipliner: Boken starter¹² med å forklare universets tilblivelse fra et opprinnelig stoff og prinsipp (tidlig metafysikk¹³); hvordan verden ble skapt (kosmogoni), hvordan verden og alle himmellegemene er bygget opp og opptrer, herunder hvorfor himmellegemene ser ut som de gjør fra vårt ståsted og hvorfor jorda holder seg der den er, (kosmologi, astronomi, astrologi¹⁴); det redegjøres for balansen i verden og hvordan denne består gjennom skiftene mellom årstidene, natt og dag, liv og død; uttørringen av jorda som skaper tørt land (geologi), som muligens er en del av et større hendelsesforløp hvor jorda ødelegges og en ny verden skapes; hvordan alle dyrene og menneskene ble skapt (zoogoni og antropogoni), dessuten vind, regn, torden og lyn (meteorologi).

Utgangspunktet er Thales' gamle problem; hva som er den fysiske verdens underliggende materielle element¹⁵ og styrende, første prinsipp; dens *arche*¹⁶. Thales mente som kjent at dette var vann¹⁷, men Anaximander resonnererte seg til at slik kunne det ikke være. Aristoteles, som er opphav til så godt som alt vi vet om Anaximander¹⁸, hevder Anaximander hadde innsett at **ettersom elementene**¹⁹ er hverandres motsatser, kan ikke et enkelt av dem (for eksempel vann) være det dominerende og

⁹ Antakelig bare forutdatert av nevnte Pherecydes [se fotnote 7], Cadmus av Milet (historiker) og Hecataeus (av Milet?, historiker og geograf), iflg *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, ed. Smith, W. (1870), internett <http://www.ancientlibrary.com/smith-bio/index.html>, sjekket 21.04.09

¹⁰ Tittelen *Om naturen* ble, av aleksandriniske kopister, gitt til så godt som alle bøker skrevet av dem Aristoteles regnet som naturfilosof, hvilket er majoriteten av førsokratikerne. Dessuten ble termen *physis* ikke brukt om naturen i en kollektiv forstand så tidlig som på 500-tallet f.kr, og dermed er det et eller annet sted mellom lite sannsynlig og helt umulig at Anaximander kunne kalle boken sin for *Peri fyseus (Om naturen)* (KRS 2004:102-103); (Havelock, E. A. 1983); (Lovejoy, A. O. 1909).

¹¹ I følge Guthrie (1977:75), som refererer til Heidel og hans «minute examination of non-Peripatetic sources» (altså kilder som ikke har opphav i Aristoteles eller Theofrastos), inneholdt Anaximanders bok verdens historie og historien om alle verdens folk og kulturer, samt et kart over verden [se fotnote 1]. Om dette er tilfellet, er det bare begynnelsen av Anaximanders bok som er kjent for oss og omtalt av den doksografiske tradisjonen.

¹² Boken er lagt opp som eller inneholder et narrativ, iflg. (Taylor, C. C. W. 2003:55). Vi kan ikke være sikre på hvordan Anaximanders bok var organisert, men om den, som Taylor foreslår (*ibid.*), var ment til å være en slags naturalistisk versjon av Hesiods *Teogonien*, er den narrative oppbygningen ikke usannsynlig. Bokens innhold gjør også en slik narrativ form sannsynlig, for ikke å si rasjonell; alt innenfor menneskets erfaringsverden redegjøres for, del for del, først med det grunnleggende *arche*, deretter verden, de himmelske legemene, dyrene, og til slutt mennesket selv. Også i følge Guthrie (1977:75) [se fotnote 11] starter boken med skapelsen av verden.

¹³ Jeg skriver «tidlig» ettersom det er fra Aristoteles' verker vi har identifisering av et eget område innen filosofien som kan kalles metafysikk, og det dermed er anakronistisk å si at Anaximander bedrev metafysikk. Det er riktigere å si at han utformet teser innenfor et av de områdene som senere skulle komme til å omfattes av metafysikken.

¹⁴ For forskjellen på astronomi og astrologi (i arkaisk og antikk tid, ikke i dag), se (White, S. A. 2002).

¹⁵ Eller «element»; elementlæren med sitt faste firkløver av stoffer/egenskaper var langt fra komponert i det 6. århundre f.kr og det er derfor upassende å bruke dette ordet i denne sammenhengen. Men ikke så upassende at jeg velger å ikke bruke det.

¹⁶ At alt materielt har opphav i de fire elementene vann, jord, luft og ild, ble først postulert av Empedokles (494 – 434 f.kr.), forholdet elementene imellom og detaljene i overgangen fra et til et annet ble formalisert av Aristoteles (384 – 322 f.kr.). Dette gjør at å snakke om elementer før Aristoteles medfører at leseren tar med seg uriktige konnotasjoner inn i lesningen, for ikke å snakke om problemene ved å snakke om elementer før Empedokles igjen. Det er i det hele tatt *utrolig* vanskelig å systematisk redegjøre for fysisk teori/filosofi før Aristoteles uten å ty til typiske Aristoteliske termer som «element», «substans», «materie» eller «substratum», og dermed må vi enten ty til anakronismer eller kaste oss inn i halsbrekkende lingvistiske manøvrer for å unngå alle abstrakter og/eller universalier vedrørende den materielle [ikke sant?] verden. I denne sammenheng velger jeg det første av alternativene, så får jeg heller passe på å minne om anakronismen i det samme jeg utfører den.

¹⁷ Av *archo*, å være først, i tid; *begynne*, i posisjon; å *styre*, *lede*, *kommandere*. Vi finner det på norsk i *monarki*, derivert fra *mono arche*, «styre av én, enevelde».

¹⁸ Aristoteles spekulerer i at Thales' grunner til å utnevne vann som *arche* var empiriske: alt trenger vann for å leve; frøet trenger vann for å gro, sperma er vått, etc. Moderne forklaringer av Thales' utsagn vektlegger også den tradisjonelle livgivende rollen til elven Okeanos som omkretser verden, som for eksempel i Homers *Illiaden* kalles «alle tings opphav», og innflytelse fra babilonske og egyptiske forestillinger - men disse er rasjonalisert, avmytologisert og deantropomorforisert etc. i Thales' tenkning [se fotnote 5].

¹⁹ De antikke kildene vi har til førsokratikerne er hovedsakelig Platon, Aristoteles og Theofrastos (KRS 2004: 3-4). Platon blander førsokratiske sitater med parafase og skriver humoristiske og ironiske kommentarer om førsokratikerne. Aristoteles foretar formelle undersøkelser, oppsummerer og kritiserer førsokratiske filosofi, men gjengir dem i sin egen terminologi og har få direkte sitater. Theofrastos er langt mer nøyaktig og forsiktig i sine undersøkelser, selv om også han følger Aristoteles der han ikke har opplysninger som motsier sin læremester. Vi kan ikke, basert på at Theofrastos siterer en linje fra Anaximander, være sikre på at Theofrastos har hatt tilgang på hele boken hans. Aristoteles og Theofrastos samlet store mengder filosofiske skrifter fra sine forgjengere til Lykeions bibliotek, og Theofrastos systematiserte fremstillingen av dem i et bokverk på 16 bøker kalt *Tenents of the Natural Philosophers* eller *Physical Opinions (Physikon doxoi eller Physikon doxai)*. Dette var det definitive verket om førsokratiske filosofi i den antikke verden, og formet den antikke forestillingen om førsokratiske tenkning. Theofrastos' kapittel om de forskjellige *arche* er basert på Aristoteles' fremstilling av naturfilosofene og benytter Aristoteliske konseptuelle kategorier (Havelock 1983: 43-44). *Physical Opinions* er opphavet til majoriteten av den doksografiske tradisjonen.

¹⁹ Som sagt: anakronisme. Dog: I dette og de neste tilfellene er anakronismen Aristoteles sin, og ikke min. Aristoteles, til tross for alle sine gode sider, skilte ikke mellom sin egen terminologi og den til de foregående filosofene, men fremstilte deres tenkning som en uferdig versjon av sin egen. Se også

evige, ettersom de andre elementene dermed ville blitt utslettet, om de i det hele tatt kunne oppstått²⁰. Det underliggende element er det styrende og første prinsipp, og Aristoteles mener at Anaximander og de andre monistene²¹ tar det for gitt at dette er evig, ettersom skapelse og ødeleggelse varer evig, og dette forutsetter at kilden til denne skapelse og ødeleggelse er uendelig (formodelig både temporalt og spatielt). Et annet logisk problem knyttet til en elementær *arche* er hvordan man skal forklare at noe av *arche*-elementet (eller urstoffet, som det ofte kalles på norsk), er blitt til et annet element, mens det resterende fortsatt er i sin opprinnelige form. For eksempel: Hvordan kan ild oppstå i en verden hvor alt kommer av vann, og hvorfor er i så fall noe av vannet blitt til ild, mens resten fortsatt er vann? Av disse grunnene mente Anaximander at urstoffet ikke kunne være et element eller egenskap²² eller noe annet bestemt materiale som vi kjenner fra å observere verden, ettersom det opprinnelige måtte kunne generere alle materialer og egenskaper; *arche* måtte derfor være noe som er mer udifferensiert enn det vi kan observere i verden²³.

Anaximander kalte derfor sin *arche* for *apeiron*; *det ubegrensede, det uendelige, det uten indre og ytre avgrensede strukturer*²⁴. Dermed oppfinner Anaximander en *arche* som er homogen, udifferensiert og som oppfyller det uendelighetskrav som stilles til urstoffet. Slik er *apeiron* opphav til elementenes grunnlag, *de motsatte*²⁵, som genererer alle ting i verden, og som vender tilbake til *apeiron* etter å ha blitt brutt ned. Det eneste direkte sitatet vi har etter Anaximander, tretten greske ord i et setningsfragment, forteller om et balansert univers, mens Simplicius' kommentarer, som ledsager fragmentet, forteller om skapelse og ødeleggelse (originalfragmentet er altså det som befinner seg innenfor de enkle klammene):

And the source of coming-to-be for existing things is that into which destruction, too, happens 'according to necessity; for they pay penalty and retribution to each other for their injustices according to the assessment of Time', as he describes it in these rather poetical terms.

(Simplicius in *Phys.* 24: 13; DK12 A9²⁶)

Dette er altså Anaximanders forklaring på de prosesser som styrer verden og sørger for kosmisk balanse, at overskridelser bare er midlertidige og at motpoler avmåles mot hverandre. Det balanserte universet som oppnår harmoni gjennom og etter konflikten er i overensstemmelse med den greske tenkningens fokus på harmoni og symmetri. Gjennom et juridisk språk («straff», «gjengjeldelse», «urettferdighet») kan det se ut til at Anaximander antyder ideen om *naturlover*, og at han dermed er den første filosof eller proto-vitenskaper som begår en slik antydning²⁷. Men kontrasten mellom *lov* og *natur* (*nomos* og *physis*) som er et uttrykk for at mennesket begynte å se seg selv og polis som noe separert fra naturen, oppstår først i den sofistiske perioden innen gresk filosofi²⁸. Anaximanders formulering bør derfor forstås som uttrykk for menneskets selvforståelse før skillet *nomos - physis*, hvor det var uproblematisk å slutte fra det som gjelder for mennesket til det som gjelder for naturen, og vice versa, og er med andre ord ikke en metafor per se: Det er Anaximanders nøkterne beskrivelse av kreftene i eller bak verden. Simplicius tar derfor feil: Anaximander er ikke poetisk. Han er prosaisk. Det er den virkelighet hans filosofi forsøker å beskrive, som er poesien.

I *apeiron* sies det, i de kildene som stammer fra Theofrastos, å være evig bevegelse. Det er denne bevegelsen som skiller ut de motstående fysiske kreftene (eller elementene) som igjen skaper verden og prosessene i den, men den skaper, nettopp fordi den er evig, også et *uendelig antall verdener*²⁹. Et spørsmål som reises fra dette er om de uendelige verdenene i følge

footnote 18.

²⁰ Aristoteles, *Physics* G4: 203b15 = KRS 106

²¹ Altså de som mente at den materielle virkelighet hadde opphav i ett bestemt stoff: Thales (vann), Anaximander (*apeiron*), Anaximenes (luft), Heraklit (ild), Parmenides (det værende). Dette er selvsagt Aristoteles' gruppering, og ikke «monistene» sin egen definisjon.

²² Eller mer nøyaktig den type «stofflig egenskap» som førsokratikerne hadde i sin ontologi.

²³ Aristoteles, *Physics* G5: 204b22 = KRS 105

²⁴ Ordet er sammensatt av *peras*, grense, og det negerende *a-* prefikset (som vi også finner på norsk i asosial, aseptisk, atonal, asymmetrisk, etc).

²⁵ Det som ligger til grunn for det Empedokles og senere Aristoteles skulle kalle elementlæren, er et gammelt begrep om motstående krefter; *motsetningene* eller *de motsatte* (på engelsk: *the opposites*). Den greske termen er *tas enantiotetas*, av *enantios*, opposisjon, fiendtlighet, å stå ovenfor noe i kamp, det motsatte av noe. Selv om *the opposites* ikke nevnes i Anaximanders fragment, er det her begrepet om motstående naturlige substanser tydelig fremstår for første gang i filosofi- og vitenskapshistorien (KRS 2004:119). De første greske filosofene hadde (sannsynligvis) ikke abstrakter og omtalte *de motsatte* gjennom å eksemplifisere; *det varme, det kalde, det mørke, det våte* etc.

²⁶ KRS 2004:107

²⁷ Først gang ordlyden «naturlover» forekommer, er i en av dialogene til Platon (428 – 348 f.kr.).

²⁸ Det 5. århundre f.kr. (Kahn, 1993: 116).

²⁹ For eksempel sier Hippolytus at «motion was eternal, in which it results that the heavens come into being» (Hippolytus Ref. 1, 6, 2 = KRS 115) og Pseudo-Plutarch at «the heavens are separated off, and in general all the worlds, being innumerable [*apeirous*]», videre at «destruction and coming-to-be»

Anaximander skulle være *koeksisterende* eller *suksessive*³⁰. Påstanden om at Anaximander skal ha postulert uendelige verdener overhodet, er omstridt³¹, diskusjonen er lang og så langt uavklart. De som avviser uendelige verdener i Anaximander³² hevder at Theofrastos, og dermed den senere doksografiske³³ tradisjonen, blander sammen Anaximander med de senere atomistene³⁴, som definitivt postulerte uendelige verder, og at rapportene om ham (A-fragmentene) og tolkningene av utsagnene hans (B-fragmentene)³⁵ er blitt (feil)tolket dit hen helt siden 300-tallet f.kr. Motstanderne hevder også at det eneste fragmentet vi har etter Anaximander tilsier det diametralt motsatte; fragmentet forklarer nettopp hvorfor verden *ikke* går under, men består. Til dette kan det innvendes at det hele er et spørsmål om på hvilken eller hvilke skala(er) man regner med midlertidige overtredelser og gjenopprettelse; er det balanse innad i vår verden forstått som jordkloden, eller i kosmos forstått som universet? En annen innvendig kan baseres på at balanse-prinsippet kun er en innvending mot suksessive verdener, og ikke koeksisterende; skapelsen av multiple eller et uendelig antall koeksistente verdener avhenger ikke av at vår verden ødelegges. Anaximanders bruk av *the Principle of Sufficient Reason* (mer om dette prinsippet senere i teksten) kan også støtte en koeksistens-tolkning: det er ingen avgjørende grunn til at vår verden skal være den eneste verden, gitt den mekanistiske forklaringen på verdens skapelse og *apeirons* evige bevegelse. Debatten henter argumentativ kraft fra filologiske undersøkelser av fragmenter og testimonia, og ettersom vi har så få og utilfredsstillende kilder til Anaximanders egne utsagn er det vanskelig å definitivt avgjøre hvorvidt Anaximander selv postulerte uendelige verdener. Anaximanders kulturelle, historiske og intellektuelle kontekst brukes som argument mot sannsynligheten for at han kan ha postulert uendelige verdener; motstanderne mener at Anaximander ikke kan ha tilskrevet verdens opphav og styrende prinsipp til en fullstendig mekanistisk prosess; i stedet vektlegges det teistiske eller animistiske aspektet ved *apeiron*; *apeiron* som noe levende³⁶.

Verden ble altså skapt av den evige bevegelsen i *apeiron*, som skilte ut noe som er i stand til å generere varme og kulde; disse motstående kreftene hadde form av kald, fuktig luft som omsluttet jorden³⁷ og av ild som omsluttet luften igjen. Konflikten mellom de grunnleggende motstående kreftene *det varme* og *det kalde* skapte en «bark» som, formodelig p.g.a. trykket inne i barken, eksploderte og sendte ilden og den fordampede fuktigheten utover, vekk fra jorden, som er i midten av kosmos. Ilden dannet seg til tre store ringer av ild som omkretser jorden, og disse ringene ble omsluttet av tykk tåke fra fuktigheten, som hindrer at vi ser lyset fra ilden. I tåken er det små hull, og det skinner lys ut gjennom disse hullene. Disse lysende hullene er det vi ser på himmelen og oppfatter som himmellegemer³⁸. Hullene er periodevis lukket eller overskygget; happen from infinite age, since they are all occurring in cycles», Pseudo-Plutarch Strom: 2 = KRS 101 C. Simplicius sier at fra *apeiron* «come into being all the heavens [*ouranous*] and worlds [*kosmous*] in them» Simplicius in *Phys.* 24: 13 = KRS 101 A.

³⁰ Selv setter jeg en knapp eller to på suksessive verdener, det gir mest mening i forhold til den sykliske balansegangen Anaximander tegner opp for kosmos i større forstand – for eksempel mener han at verden var full av vann rett etter at den ble skapt, og at den sakte tørker ut. Dermed kan man vente seg en endelig ødeleggelse av verden og tilbakevending til *apeiron*, etterfulgt av en ny skapelse av en ny verden⁵. Videre gir det antendig mening i forhold til Anaximanders bruk av *the Principle of Sufficient Reason* (se senere) som applikert på dette tilfellet sier at ettersom det ikke er noen spesiell grunn til at *denne* verdener er blitt skapt av *apeiron* (ettersom det er rent mekanistiske prinsipper som ligger til grunn for skapelsen) vil det dermed skapes en uendelighet av verdener.

⁵ Spørsmålet som da trenger seg på er om Anaximander dermed antyder evig gjenkomst i Nietzsche forstand, eller om han mener hver verden vil være åsted for nye og spennende begivenheter; dvs. om han er kausal determinist eller ikke.

³¹ Ikke at ikke alt vedrørende Anaximander og mileserne og de fleste andre førsokratikere ikke også er omstridt, det er bare det at dette punktet avvises og støttes av omtrent annenhver Anaximander-forsker; det er m.a.o. *spesielt* omstridt.

³² Motstanderne inkluderer (KRS 2004); (Guthrie 1977) og (Kahn 1994). Den eneste i moderne tid (så vidt jeg vet) som har hevdet koeksisterende verdener er (Burnet 2003 [1945]). De som har hevdet suksessive verdener inkluderer (Zeller 1923); (Cornford 1934); (Finkelberg 1994); (Dancy 1989); (Hankinson 1998).

³³ På engelsk *doxographical*, av *doxa*, (allmenn) oppfatning. Den filosofihistoriske tradisjonen med utgangspunkt i Theofrastos, hvor filosofihistorikere i antikken og middelalderen ofte blandet sammen bekreftede med ubekreftede påstander om førsokratikerne. Doksografene er derfor ikke til å stole på, men de er svært ofte den eneste kilden vi har til mange utsagn om og av førsokratikerne. Begrepet ble oppfunnet av Hermann Diels, 1800-tallets store forsker på og samler av førsokratiske fragmenter [se fotnote 35].

³⁴ Leukipp (første halvdel av det 5. århundre, årstall ukjent) og Demokrit (460 – 370 f.kr.)

³⁵ Denne inndelingen i A-fragmenter (utsagn om førsokratikerne) og B-fragmenter (direkte sitater fra førsokratikerne) kommer fra *Die Fragmente der Vorsokratiker* (Diels, Kranz, 1951) som fortsatt er den store, autoritære fragmentsamlingen innen førsokratiske filosofi.

³⁶ Gitt de ulike kildenes usynkronisitet og uenigheter i dette og andre spørsmål og den potensielle misforståelsen allerede i Theofrastos' fremstilling av Anaximander, ser det ut som om det som avgjør om man mener at Anaximander postulerte uendelige verdener eller ikke er om man lar enten individuell nyskapingsevne eller historisk-kulturelle kontekstuelle føringer være avgjørende for hva man anser som sannsynlig for hva en historisk person kan ha postulert. Se for eksempel KRS (2004:122-123): «It would be contrary both to the whole mythical background of Greek thought and to the dictates of common sense to believe in a cycle of separate worlds; and their appearance in Anaximander would be most surprising.

³⁷ Det gis ingen separat redegjørelse for hvordan og når jorden kom inn i bildet, formodelig kom den fra det samme *noe* som er i stand til å generere varme og kulde.

³⁸ I det som sannsynligvis er språkbruk hentet fra Anaximander selv, sammenlignes sirkelene med vognhjul, hvor selve hjulet er hult og fylt med ild, og hullene i sirkelene med munestykket på en blåsebelg. (Aëtius II.20.1 = KRS 126)

dette forklarer sol- og måneformørkelser. Sirkelene dreier rundt og forklarer dermed sola, månens og stjernenes gang over himmelen. Dermed skaper Anaximander en kosmologi hvor det er et definitivt skille mellom hvordan vi oppfatter himmellegemene og hvordan de i virkeligheten er, og som materielt forklarer hvorfor det er slik.

Størrelsen på ringene er henholdsvis 27 ganger jordens omkrets, 18 ganger jordens omkrets og 9 ganger omkretsen³⁹. Noe av det mest oppsiktsvekkende ved dette er Anaximanders påstand om at den ytterste ringen er sola, den midterste er månen og den innerste ringen er stjernene. Dette syntes eklatant kontra-empirisk; man trenger ikke instrumenter for å se hvordan lyset fra både sola og månen lyser over stjernene. Den beste forklaringen⁴⁰ på dette fenomenet i Anaximanders teori er at, i en etter hvert klassisk Anaximandersk motsetningsmekanisme som forklaring på fysiske prosesser, representerer jorda fuktigheten og sola ilden, og dermed må ildmengden og ildintensiteten øke proporsjonalt med ringenes avstand fra jorden. Altså stjerner nærmest jorda, sola lengst unna. Det positivt mer oppsiktsvekkende ved dette skjemaet er nettopp det skjematisk ved det: en forventning hos Anaximander om at kosmos er forståelig, rasjonelt oppbygd og basert på matematiske sannheter; at virkeligheten lar seg forstå *logisk*, og dermed er *a priori* undersøkelser av struktur, logikk og matematikk vel så viktig som empiri for å forstå kosmos. Dermed kan vi også forstå og redegjøre for hendelser som er empirisk utilgjengelige for oss, som kosmos' skapelse og de første menneskenes tilblivelse. Denne innstillingen har vært avgjørende for utformingen av idealistisk filosofi og for vitenskaplig tenkning overhodet; ideen om *reduksjon* til underliggende mekanismer og forklaringer.

Vi finner den samme eksplanas i Anaximanders meteorologi: Vind kommer av at de fineste fordampningene av luften beveger seg, regn er de fineste og våteste delene av vinden som smeltes⁴¹ av solen⁴², lyn og torden oppstår når fine, lette vinder bryter ut gjennom tykke, mørke skyer og dermed lager høye lyder og lynglimt⁴³. Igjen ser vi hvordan fysiske prosesser forårsakes av interaksjon mellom ild og luft. Her er det også sentralt at oppsiktsvekkende og ofte skremmende fenomener som lyn, torden, jordskjelv og solformørkelser i gresk tro ble assosiert med gudene, og at naturfilosofenes ønske om å forklare nettopp disse kan indikere en intensjon fra dem om å utfordre tradisjonelle myto-religiøse forestillinger⁴⁴.

Jorden oppgis å være formet som en kort sylinder eller en tromme hvor høyden er 1/3 av diameteren. Dette indikerer en relativt sofistikert flat jord-teori, hvor jorden har to overflater; vi bebor åpenbart den ene flaten, den andre flaten sier Anaximander ingenting om. Thales hadde postulert at jorden flyter på vann, noe som dermed forklarer hvorfor jorden ikke faller. Aristoteles stiller seg uforstående til at Thales ikke innså at dette ikke besvarer spørsmålet om jorden stabilitet, men bare tvinger frem spørsmålet om hva vannet hviler på⁴⁵. Anaximander må ha innsett dette og ga sitt eget svar: *Verden hviler på ingenting*. Jorden faller ikke fordi den er like langt fra alle omkringliggende ting, den er i ekvilibrum⁴⁶. Det er dermed underforstått at om jorden skal bevege seg i en eller annen retning, må det være en relevant forskjell i en av de forskjellige retningene, og om jorden er ekvidistant fra det omkringliggende, er det ingen relevant forskjell. Dette resonnementet er den første bruken vi kjenner til av prinsippet om tilstrekkelig grunn (*the Principle of Sufficient Reason*) og, selv om Anaximander ikke formulerte dette prinsippet, viser dette igjen hvordan han grunnla sin forståelse av den materielle verden på logikk.

Etter selve skapelsen utviklet kosmos seg i henhold til motsetningsprinsippet. Til å begynne med var hele verden dekket av vann. Varmen fra solen fordampet noe av vannet, som sakte trakk seg tilbake, og eksponerte landjorden. I det varme vannet og der hvor jorden blandet seg med dette, oppsto livet: først fisk og fiskelignende dyr, og så, etter hvert som landjorda steg frem fra havet, oppsto landdyr og til slutt mennesket. Deretter, i en enestående demonstrasjon av innovativ rasjonalitet,

³⁹ Hva Anaximander baserte disse tallene på, vet vi ikke. Litt nedenfor i artikkelens hovedtekst vil man også kunne se at iflg. Anaximander var jordens dybde 1/3 av dens diameter. Matematisk symmetri, symbolisert gjennom bruken av 3-tallet (3 ringer, 1:3 størrelse, 3X3, 3X6, 3X9 ringer) er sentralt i Anaximanders kosmologi. En annen (men ikke nødvendigvis konkurrerende) teori hevder at for arkaiske grekere var tallet 9 synonymt med «veldig mye», altså betydde dette at den første sirkelen er *veldig langt* unna jorda, den andre og den tredje henholdsvis dobbelt så langt og trippelt så langt unna som dette igjen.

⁴⁰ Denne redegjørelsen har sin opprinnelse i Mansfeld (1987) og har blitt gjengitt flere steder, deriblant (Taylor 2003: 60) som også begår denne innrømmelsen: «Charitable answers have been attempted by scholars on his [Anaximanders] behalf, but perhaps it is better just to recall that speculation's negotiations with experience have always been a tricky and often embarrassing matter for science».

⁴¹ Dermed ser det ut til at ilden både forårsaker og reverserer fordampning av vann, på noe vis. Uten videre redegjørelse utgjør dette et forklaringsproblem for Anaximanders teori. Forutsatt, selvsagt, at begge påstandene har opphav i Anaximander og heller ikke er blitt misoppfattet av våre kilder. Som vanlig.

⁴² Hippolytus *Refutation* I.6.7 = KRS 129 og Aëtius III.7.1

⁴³ Aëtius III.1.2 = KRS 130

⁴⁴ Kahn (1994, 108) påpeker at i tradisjonell gresk religion var Zeus gudenes konge og far, og hans spesielle domene var *været*. En naturalistisk forklaring på lyn og torden kunne derfor bli tolket om et åpent angrep på den tradisjonelle forestillingen om gudene: «Nothing symbolizes better the overthrow of Zeus than does a rational description of the thunderbolt» (*ibid*).

⁴⁵ Aristoteles *de caelo* B13, 294a28 = KRS 84

⁴⁶ Igjen et eksempel på vektleggingen og verdien av balanse. Reduktiv metode *in action*.

sluttet Anaximander seg til at ettersom mennesket er så hjelpeløst den første tiden av livet sitt, kan ikke det første mennesket ha kommet til verden i form av et spedbarn. Dermed postulerte han at de første menneskene kom fra *fisk eller fiskelignende vesener*. Disse fiskene bar små menneskefostre i seg, som ble foret «slik som haier»⁴⁷ og når menneskene var blitt store nok til å klare seg selv, i noen kilder betyr det puberteten⁴⁸, sprakk «barken» som omsluttet dem og de gikk opp på landjorden⁴⁹. Dette er selvsagt ikke evolusjonær teori, og kanskje heller ikke proto-evolusjonsteori⁵⁰, men det ligner forbløffende. Størrelsen på dette spekulative og logisk funderte tankeskrittet er for stort til å måles; den imaginasjonskraft og intellektuelle djervhet som ligger i å avvise de rådende forestillinger om en gudeskapt menneskeslekt og sette inn *fisk* som våre forfedre i stedet, er oppsiktsvekkende⁵¹, ⁵². Utover dette er det sentralt at vi igjen finner reduksjon til underliggende mekanismer, indikert ved gjentakende terminologi og bestemte, avgjørende prosesser: Varme (ild) og kulde (fuktig luft) i konflikt, varme som tørker ut, en bark som tørker og sprekker, og noe nytt som springer ut av barken⁵³.

Anaximanders teorier ga grunnlaget for videre filosofisk aktivitet⁵⁴, både gjennom å definere metoder og å gi teorier å kritisere. Svakheten ved Anaximanders kosmogoni ligger i overgangen fra *apeiron* til verden og dennes bestanddeler. For hvordan blir *apeiron* (eller deler av *apeiron*) til *de motsatte*? Dersom utskillingen av *de motsatte* skjer ved en virvel, slik Anaximander kan ha ment, fremtvinger dette spørsmålet om hva *apeiron* består av. Hvis *apeiron* er en sammensmelting av alt fysisk materiale, er det konsistens i å la noen av dem skilles ut gjennom en virvel (hvis mekanisme skiller tyngre fra lettere elementer). Men dette bryter i så fall mot *apeiron*s natur, slik navnet tilsier og slik den må være om den skal utføre de oppgavene den er satt til å utføre. Om *apeiron* er en homogen substans uten interne distinksjoner, vil de delene som utskilles være små deler *apeiron*, ikke *de motsatte* eller elementer eller noe annet stoff. Anaximanders etterfølger og elev⁵⁵ Anaximenes blir tidvis fremstilt som en «mindre» filosof, en tilbakeskrittets mann, ettersom han etter Anaximanders dristige *apeiron* gjeninnførte et av elementene som *arche*, nemlig *luft*. Anaximenes hadde innsett problemet med Anaximanders teori, og løste det: i Anaximenes' teori forklares hvordan luft ender form - og dermed kan bli til alle ting i verden - etter som den utsettes for komprimering og dekomprimering (*condensation* og *rarefaction*)⁵⁶. Slik besvares spørsmålet om hvorfor bare noe av urstoffet endrer form: Komprimeringen og dekomprimeringen av luften er lokale fenomener, og dermed er endringen av elementet

⁴⁷ Plutarch *Symp.* VIII, 730E = KRS 137. I seg selv interessant at de allerede i antikken visste at hos enkelte haislag er avkommet i stand til å spise allerede mens det befinner seg i livmoren.

⁴⁸ Censorinus *On the Day of Birth* 4.7 = KRS 135

⁴⁹ (KRS 2004:140-141, § 133-137)

⁵⁰ Først og fremst mangler konkurranseprinsippet, *the survival of the fittest*, dernest proposisjonen om at alt liv, til alle tider, er underlagt denne mekanismen, fremfor den singulære og unike hendelsen den fremstilles som i Anaximanders teori.

⁵¹ Og dette fra en person som selvsagt og naturligvis var religiøs; for en greker i arkaisk tid ville det ikke gitt mye mening å rent ut fornekte gudenes eksistens. Det ville omtrent vært som om jeg skulle fornekte at jeg har bevissthet (uavhengig av om en slik påstand skulle la seg, og faktisk ville, bli bekræftet en eller annen gang inn i fremtiden). Altså tilhørte gudenes eksistens og deres status ovenfor mennesket det som ikke kunne ga mening å betvile i Anaximanders tid. Og allikevel var han altså i stand til å tenke – og skrive (!) – så fritt og kritisk som han gjorde.

⁵² Her kan vi forestille oss hvordan denne antropogoniske delen av Anaximanders teorier har blitt møtt med hoderysting, øyehimling, skjev smiling og på andre måter halvflau, halvt underholdt, mildt undrende avstandtagen i de 23 århundrene mellom Anaximanders bok og Charles Darwins *The Origin of Species* (1859)ⁿ, og hvordan denne reaksjonen kontrasterer med hvordan vi forbløffes av hvor nært Anaximander kom den empirisk understøttede vitenskapelige sannheten om biologiske vesener, i dag.

ⁿ men aldeles ikke uten unntak: Filosofer og vitenskapere som har formulert (mer eller mindre) evolusjonistiske tanker og ideer er, bl.a., i antikken Empedokles, romeren Lucretius, araberer Al-Jahiz, perseren Ibn Miskawayh, de arabiske *Brethren of Purity* og kinesiske Zhuangzi, i moderne tid Pierre Louis Maupertuis, Erasmus Darwin (Charles' bestefar), Jean-Baptiste Lamarck, og Alfred Russel Wallace.

⁵³ Her er det selvsagt også klare paralleller til biologisk tenkning; fortrinnsvis ideer om embryo og egg hvorfra nytt liv klekkes (Heidel 1911); (Baldry 1932). Det biologiske elementet er tilstede, men den biologiske modellen fungerer mer som generell inspirasjon enn som presis modell for skapelse, slik den gjør i for eksempel Hesiods *Teogonien*, hvor guder og andre entiteter (havet, jorden) så godt som alltid frembringes gjennom seksuell reproduksjon (Hesiod 1993).

⁵⁴ Ikke minst fordi Thales ikke skrev ned sine teorier, mens Anaximander gjorde det, og ettertiden derfor har kjennskap til sistnevnte teorier, mens få utenom Anaximander og Anaximenes visste hva Thales egentlig mente. Noe som på et slags meta-vis henger sammen med grekerne selv: Det grekerne anså som unikt med sin egen sivilisasjon, skriver (Ostler 2006: 267-268), det som fikk dem til å se på alle andre som barbarer, var det at grekerne brukte alfabetet til å nedtegne kulturen, tankene og poesien sin, mens det i, for eksempel, minoisk og fønikisk sivilisasjon bare ble brukt til å notere lagerbeholdninger og regnskap. Og dermed er det grekernes tanker vi har kjennskap til i dag, og det er grekerne som er våre filosofiske og vitenskapelige forfedre.

⁵⁵ Igjen i følge tradisjonen; dermed kan vi ikke vite helt nøyaktig hva slags forhold det var mellom disse, men det er klart at de gir forskjellige svar på de samme problemstillingene, og bruker samme begrepsapparater, metoder osv., og har hatt svært godt kjennskap til hverandre og hverandres teorier, da Thales, Anaximander og Anaximenes alle kom fra Milet og derfor er kjent som mileserne og deres lære er kjent som «den milesiske skole» (fra ideen om «skoler» kommer kategoriseringen som «lærer» og «elev», eller de henger bikondisjonalt sammen). Det er på ingen måte sikkert at dette er en uriktig måte å kategorisere disse tenkerne på, for all del, poenget er å minne på at lærer-elev-kategoriseringen er blitt nedtegnet i ettertid, av en biograf med egne skjematisk oppskrifter som han applikerte til historisk materiale, og at vi derfor bør være skeptiske til selv disse, relativt ukompliserte påstandene.

⁵⁶ Plutarch *de prim. frig.* 7: 947F = KRS 143

lokal. Men Anaximenes gikk også bort fra Anaximanders dristige ekvilibrium, og erklærte at jorden ikke faller fordi den hviler på luft. Dette er et regresivt intellektuelt skritt, en tilbakevending til Thales' logikk.

Det virker derfor ikke overdrevent å erklære Anaximander for den mest innovative og samtidig logisk stringente av mileserne, og en av de mest interessante førosokratikerne overhodet. Som Kirk, Raven og Schofield sier i sin avsluttende evaluering av ham: «Incomplete as our sources are, they show that his account of nature, though among the earliest, was one of the broadest in scope and most imaginative of all»⁵⁷. Eller vi kan låne og pervertere A.N. Whiteheads påstand om at den europeiske filosofitradisjonen best kan karakteriseres som fotnoter til Platon, og si at den filosofiske tradisjonen kan kalles fotnoter til Anaximander (om enn rikholdige og svært, svært omfattende⁵⁸).

LITTERATUR

- Aristoteles 1984, *The Complete Works*, ed. by J. Barnes, vol. 2, *The revised Oxford translation*, Princeton University Press, Princeton, N.J.
- Baldry, H. C. 1932, «Embryological Analogies in Pre-Socratic Cosmogony», *The Classical Quarterly* 26, no. 1: 27–34.
- Brunschwig, J., Lloyd, G. E. R., and Pellegrin, P. 2000, *Greek thought: a guide to classical knowledge*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Burnet, J. 2003 [1945], *Early Greek Philosophy*, Kessinger Publishing, London.
- Cornford, F. M. 1934, «Innumerable Worlds in Presocratic Philosophy», *The Classical Quarterly* 28, no. 1: 1–16.
- Curd, P., and Graham, D. W. 2008, *The Oxford handbook of presocratic philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
- Dancy, R.M. 1989, «Thales, Anaximander and Infinity», *Apeiron* 22, no. 3: 149–190.
- Diels, H., and Kranz, W. 1951, *Die Fragmente der Vorsokratiker: Griechisch und Deutsch*, Weidmann, Dublin.
- Finkelberg, A. 1994, «Plural Worlds in Anaximander», *The American Journal of Philology* 115, no. 4: 485–506.
- Guthrie, W. K. C. 1977, *A History of Greek Philosophy*, vol. I, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hankinson, R. J. 1998, *Cause and Explanation in Greek Thought*, Oxford University Press, New York.
- Havelock, E. A. 1983, «The Linguistic Task of the Presocratics», in *Language and Thought in Early Greek Philosophy*, ed. by K. Robb, The Hegeler Institute, La Salle, Illinois, 7–83.
- Heidel, W. A. 1911, «Antecedents of Greek Corpuscular Theories», *Harvard Studies in Classical Philology* 22: 111–172.
- Hesiod 1993, *Works and Days & Theogony*, trans. by S. Lombardo, ed. by R. Lambertson, Hackett Publishing Company Inc, Indianapolis, Indiana
- Hussey, E. 1972, *The Presocratics*, Duckworth, London.
- Kahn, C. H. 1993, «Anaximander's Fragment: The Universe Governed by Law», in *The Pre-Socratics: a collection of critical essays*, ed. by A. P. D. Mourelatos, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- (1994). *Anaximander and the origins of Greek cosmology*, Hackett, Indianapolis.
- Kirk, G. S, Raven, J. E., and Schofield, S. 2004, *The Presocratic Philosophers*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Lovejoy, A. O. 1909, «The Meaning of φύσις in the Greek Physiologists», *The Philosophical Review* 18, no. 4: 369–383.
- Mansfeld, J. 1987, *Die Vorsokratiker*, Philipp Reclam Jun., Stuttgart.
- Ostler, N. 2006, *Empires of the Word: A Language History of the World*, Harper Perennial, London.
- Palmer, R. R., and Colton, J. 1995, *A History of the Modern World*, 8th. ed, McGraw–Hill, New York.
- Sansone, D. 2009, *Ancient Greek Civilization*. 2. ed., Wiley–Blackwell, Chichester.
- Schreiner, J. H. 1996, *Antikkens historie*, J.H. Schreiner, Oslo.
- Taylor, C. C. W. 2003, *From the Beginning to Plato*, ed. by G.H.R Parkinson and S.G. Shanker, vol. 1, *Routledge History of Philosophy*, Routledge, Padstow, Cornwall.
- Torkelsen, A. 2004, *Gresk leksikon: Mytologi – kunst og kultur – politikk i antikkens hellas*, Frifant forlag, Oslo.
- White, S. A. 2002, «Thales and the stars», in *Presocratic philosophy: essays in honour of Alexander Mourelatos*, ed. by A. P. D. Mourelatos, V. Caston and D. W. Graham, Ashgate, Aldershot, Hants.
- Zeller, E. 1923, *Die Philosophie der Griechen I, i*. Leipzig.

⁵⁷ KRS 2004:142

⁵⁸ Se som eksempel på ekstensivt omfang foregående fotnoter [alle].